

Muqaddimetü'l-Cezerî Şerh Geleneğinde Hüseyin b. Ali
Amâsî'nin 'Dürr-i Meknûn' Adlı Eseri

Selim ÇAKIROĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur'an-ı Kerim Okuma ve
Kıraat İlmî Anabilim Dalı, İstanbul Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7622-7891> ROR ID: <https://ror.org/03a5qrr21>

selim.cakiroglu@istanbul.edu.tr

Atf Bilgisi: Çakiroğlu, Selim. "Muqaddimetü'l-Cezerî Şerh Geleneğinde Hüseyin b. Ali Amâsî'nin 'Dürr-i Meknûn' Adlı Eseri". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2024), 235-268. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1487237>.

Geliş Tarihi	20.04.2024
Kabul Tarihi	30.05.2024
Yayım Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Araştırma Makalesi	
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

İbnü'l-Cezerî'nin manzum olarak yazdığı Mukaddimetü'l-Cezerî adlı eser tecvid ilmi literatüründe önemli bir yere sahiptir. Bu kapsamda üzerinde gerek mensur gerekse manzum formda birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan biri de Dürr-i Meknûn adlı eserdir. Üç ana bölümden oluşan bu makalede Dürr-i Meknûn adlı eser tecvid ilmi açısından incelenmiştir. İlk bölümde, tecvid ilminin teşekkülü ve İbnü'l-Cezerî'ye kadar olan süreçte ortaya çıkan literatüre dair malumat özet olarak ele alınmıştır. Sonrasında Mukaddimetü'l-Cezerî etrafında oluşan mensur ve manzum literatüre değinilmiş, bu çerçevede telif edilen eserlere dikkat çekilmiştir. Böylece, tecvid ilmi bağlamında Mukaddimetü'l-Cezerî etrafında oluşan telif geleneğinin izi sürülerek, bu geleneğin tecvid ilmine yaptığı katkılar daha belirgin bir şekilde ortaya konmuştur. Son bölümde ise, Mukaddimetü'l-Cezerî'nin manzum tercüme ve şerhi olan Dürr-i Meknûn adlı eser, tecvid ilmi açısından detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Eser üzerine lisansüstü düzeyinde yapılmış çalışmalar olmakla birlikte, eser ve müellifi tecvid ilmi açısından ele alınmamıştır. Bu durum, eserin tecvid ilmi bağlamında detaylı bir şekilde ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu araştırma, Hüseyin b. Ali Amâsî ve Dürr-i Meknûn adlı eseri bağlamında, Osmanlı ilim geleneğinde tecvid ilmine yönelik faaliyetleri daha görünür hale getirmeyi amaçlamıştır. Nitel araştırma yöntemi kullanılarak yapılan incelemede Hüseyin b. Ali Amâsî'nin, Dürr-i Meknûn adlı manzum tercüme ve şerh ile tecvid ilmini teorik, uygulama ve edebî boyutu ile ortaya koyduğu, Osmanlı ilim geleneği içinde Mukaddimetü'l-Cezerî'ye şerh geleneğinin en güzel örneklerinden birini sunduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tecvid, İbnü'l-Cezerî, Mukaddimetü'l-Cezerî, Dürr-i Meknûn, Osmanlı.

The Work of Huseyin b. Ali Amâsî in the Tradition of
Muqaddimat al-Jazarî Sharh: The Book of 'Durr-i Meknûn'

Selim ÇAKIROĞLU

Assit. Prof. Dr, Istanbul University, Faculty of Theology, Department Of Qur'anic
Recitation, Istanbul Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7622-7891> ROR ID: <https://ror.org/03a5qrr21>

selim.cakiroglu@istanbul.edu.tr

Citation: Cakiroglu, Selim. "The Work of Huseyin b. Ali Amâsî in The Tradition of
Muqaddimat Al-Jazarî Sharh: The Book of 'Durr-i Meknûn'." *The Journal of Ottoman
Literature Studies* 32 (Temmuz 2024), 235-268.
<https://doi.org/10.15247/devdergisi.1487237>.

Date of Submission 20.04.2024

Date of Acceptance 30.05.2024

Date of Publication 01.07.2024

Peer-Review Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Complaints divanedebiyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright &
License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

ABSTRACT

Ibn al-Jazarī's work "Muqaddimat al-Jazarī" written in verse (manzūma), holds an important place in the literature of the science of tajwīd. Within this context, numerous studies have been conducted on the work in both prose and poetic forms. One of these works is "Durr-i Meknūn." This article, consisting of three main sections, examines the work "Durr-i Meknūn" from the perspective of the science of tajwīd. In the first section, information about the formation of the science of tajwīd and the literature that emerged up to Ibn al-Jazarī is summarized. Subsequently, the prose and poetic literature surrounding Muqaddimat al-Jazarī is discussed, drawing attention to the works composed within this framework. Thus, by tracing the tradition of composition that emerged around Muqaddimat al-Jazarī in the context of the science of tajwīd, the contributions of this tradition to the science of tajwīd are highlighted more clearly. In the final section, the work titled "Durr-i Meknūn" which is a poetic translation and commentary on Muqaddimat al-Jazarī, is analyzed in detail from the perspective of the science of tajwīd. Although postgraduate studies have been conducted on the work, the work and its author have not been approached from the perspective of the science of tajwīd. This necessitates a detailed examination of the work within the context of the science of tajwīd. This research aims to make the activities related to the science of tajwīd more visible in the Ottoman scholarly tradition, through the work "Durr-i Meknūn" and its author Hüseyin b. Ali Amâsî. Using a qualitative research method, the study concluded that Hüseyin b. Ali Amâsî, through his poetic translation and commentary titled "Durr-i Meknūn" demonstrated the theoretical, practical, and literary aspects of the science of tajwīd within the Ottoman scholarly tradition, presenting one of the finest examples of the tradition of commentary on Muqaddimat al-Jazarī.

Keywords: *Tajwīd, Ibn al-Jazarī, Muqaddimat al-Jazarī, Durr-i Meknūn, Ottoman.*

Giriş

Tecvid, en geniş anlamda “Kur’ân’ı harflerin mahreç ve sıfatlarını dikkate alarak vakıf, vasıl, sekte vb. tilâvet kurallarına riâyetle hatasız okumayı öğreten bir ilim” şeklinde tanımlanır.¹ Hem nazârî hem de uygulama yönü bulunan tecvid ilminin kaynağı Hz. Peygamber’e kadar götürülür. Bu noktada Hz. Peygamber tarafından vahyin ashaba aktarılmasında tilâvetle ilgili genel kaidelerin de aktarıldığına dikkat çekilir.² Neredeyse bütün kıraat ve tecvid kaynaklarında muhtelif varyasyonlarla aktarılan “*Kırâat sonrakilerin öncekilerden öğrendikleri ve uyguladıkları bir sünnettir.*”³ şeklindeki ifade kıraat ve tecvid uygulamalarının şifahî yönüne dikkat çekmektedir. Nüzûlünden itibaren şifâhî boyutuyla ve “fem-i muhsin”⁴ marifetiyle aktarılan Kur’ân tilâvet esasları, kıraat ve tecvid

¹ Tanımlar için bk. Ebû Amr ed-Dânî, *et-Taḥdîd fi’l-itḳân ve’t-tecvîd*, Gânim Kaddûri el-Hamed (Ammân: Dâru ‘Ammâr, 2000), 68; Ebu’l-Alâ el-Hemedânî, *et-Temhîd fi ma ‘rifeti’t-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûri el-Hamed (Ammân: Dâru ‘Ammâr, 2000), 62; Alemüddin es-Sehâvî, *Cemâlü’l-kurrâ ve kemâlü’l-iḳrâ*, thk. Mervân el-Atiyye - Muhsin Ferâbe (Dımeşk: Dâru’l-me’mûn li’t-Turâs, 1997), 638; Kâtip Çelebî (ö. 1067/1657), *Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf - Ekmeleddin İhsanoğlu (London: Müessesetü’l-Furkân li’t-Türâsi’l-İslâmiyyi, 2021), 2/376; Abdurrahman Çetin, “Tecvid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/253.

² Hz. Peygamber’in Kur’an tilâvetinin tecvidli olduğuna dair deliller ve vahyin inzal sürecinde tecvid kurallarının da ashaba aktarıldığına dair detaylı bilgi için bk. İbrahim Tetik, *Tecvid İlmî: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 121-126.

³ Ebû Bekr İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-kırâat*, thk. Şevkî Dayf (Kahire: Dâru’l-Me’ârif, 1972), 50-52.

⁴ Fem-i muhsin, tecvid ilminde önemli kavramlardan biridir. Kur’ân’ın tilâvet ve edâ keyfiyetini kâmilen şahsında taşıyan ve bunu öğreten kimseyi tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Kur’an öğretiminin uygulama yönünün ağırlıkta olması fem-i muhsini bu eğitimin odak noktası haline getirmektedir. Kıraat ve tecvid âlimleri ilk dönemden itibaren fem-i muhsinin önemine dikkat çekmişlerdir. *en-Neşr*’de “fem-i muhsin” ifadesini kullanan İbnü’l-Cezerî de *Müncidü’l-mukri’in*’de “mukri” kavramını açıklarken onun kıraatleri bilen, onları bir üstattan müşâfehe yolu ile rivayet eden kimse şeklinde tanımlar. Ona göre bu kimse eğer kıraati bir üstaddan öğrenmemiş ise Ebû Amr ed-Dânî’nin “*et-Teyşîr*” adlı kitabını ezberlese dahi onun Kur’an’ı bir başkasına okutmasına cevaz

sahasında yapılan çalışmalar sayesinde belli bir literatüre kavuşmuştur. Muhammed İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) de kıraat ve tecvid alanında telif ettiği eserler ile bu ilimde otorite kabul edilmiş, kendisinden sonra yazılan pek çok kıraat ve tecvid eserine kaynaklık etmiştir. Zira onun alana dair eserleri büyük bir tevaccühle karşılanmış, gerek şerh ve haşiye türünde gerekse nazire şeklinde günümüze kadar bu ilimlere dair telifatta ve tedrisatta yaygın bir şekilde takip edilmiştir. Tecvid literatürüne baktığımızda onun *Muḳaddimetü'l-Cezerî* adlı eseri etrafında Arapça, Farsça ve Türkçe pek çok mensur ve manzum tercüme şerh çalışmasının yapıldığını görmekteyiz. Ülkemizde yazma eserlere tahsis edilmiş kütüphanelerin katalogları incelendiğinde *Muḳaddimetü'l-Cezerî* ve şerhlerine dair hatırı sayılır miktarda yazma eserle karşılaşılmaktadır.⁵ Kuşkusuz bu durum, Osmanlı döneminde tecvid ilmine verilen önemin bir göstergesi olmasının yanı sıra kanaatimizce İbnü'l-Cezerî'nin alandaki yetkinliğinin de bir sonucu olmalıdır. Bu araştırmada, *Muḳaddimetü'l-Cezerî* etrafında oluşan şerh geleneği bağlamında telif edilmiş eserlerden biri olan Hüseyin b. Ali Amâsî'nin yazdığı *Dürr-i Mekkûn* adlı eserin, tecvid ilmi açısından incelenmesi amaçlanmıştır.

Eserle ilgili lisansüstü düzeyinde dil ve üslup ile nüsha farklılıkları çerçevesinde iki çalışma yapılmıştır.⁶ Görebildiğimiz kadarıyla bu çalışmalarda söz konusu manzume, daha çok Türk dili açısından incelenmiş, eserin tecvid ilmi yönünden detaylı bir incelemesi yapılmamıştır. Kütüphane kataloglarına baktığımızda eserin çok sayıda intinsahnın bulunması, müellifin *Dürr-i Mekkûn*

---

yoktur. Çünkü kıraatte ancak bir üstattan müşâfehe veya semâ yolu ile elde edilebilecek incelikler vardır. bk. İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-muḳri'in ve müşşidü't-tâlibîn*, thk. Nâsır Muhammedî Muhammed Câd (Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-'Arabiyye, 2010), 39; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 213. Kur'an tilavetinde bir usul olarak fem-i muhsine dair bilgi için bk. bkz. Mustafa Kılıç, *Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2022), 27-29.

⁵ Bu eserlerin kataloglardaki listesine ulaşmak için bk. <https://portal.yek.gov.tr/main/login>.

⁶ Bu çalışmalar için bk. Emine Özbek Aktaş, *Hüseyin Amâsî Hayatı ve Dürr-i Mekkûn İsimli Manzûm Tecvidi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Makbule Erdoğan, *Dürr-i Mekkûn (Çeviri Yazılı Metin-İmla Özellikleri-Dizin-Ekler Dizini)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

dışında mushafla alakalı *Fevâidü'l-kesîra fî rusûmi'l-mesâhifi'l-Osmâniyye* ile *Nazm-ı Dilgüşâ* adında bir eserin daha olması, eser üzerinde tecvid ilmi açısından daha detaylı inceleme yapmamıza sebep olmuştur. *Muḳaddime* üzerine Osmanlıca yapılan manzum tercüme ve şerhler arasında yer alan eser, bu araştırma ile daha bir görünür hâle gelecektir.

1. Tecvid İlminde Oluşan Literatürün Tarihi Seyri

Kur'ân-ı Kerîm'in usûlüne uygun şekilde tilâvet edilmesine yönelik kaideleri inceleyen tecvidin ilmî bir disiplin olarak ortaya çıkışının hicrî IV. asırdan sonraya tekabül ettiği kabul edilmektedir. Bu asırdan önce müstakil olarak bu ilimle ilgili telif edilen müstakil bir eserin varlığının bilinmemesi buna gerekçe gösterilmektedir. Kur'ân ilimleri arasında yer alan kıraat ve tecvid, Kur'ân'ın fonetik unsurları yönüyle tilâvet ve kıraat özelliklerini inceleme bakımından ortak bir mesâile sahiptir. Ancak kıraat ilminin tedvin edilmesi tecvid ilminden öncedir.⁷ Her ikisi de Kur'ân'la ilgili hususi bir ilim olmakla birlikte tecvid ilmi Kur'ân'ın telaffuzunu, seslerin mahreçlerini ve sıfatlarını konu edinmesi bakımından kıraat ilminden ayrılır. Kıraat ilmi ise, Kur'ân olarak rivayet edilen okuyuş vecihlerindeki ihtilaflarla ve Kur'ân kelimeleri ile ilgilenen bir ilimdir.⁸ Başlangıçta kıraat ve tecvide dair bilgi ve uygulamalar iç içe geçmiş bir şekilde kıraat ilminin muhteiyatında bulunmakta iken, zamanla tecvide dair konular ve uygulamalar –bir yönü ile kıraatle ilişkisi devam etmekle birlikte- ayrı bir ilim dalı olarak varlık göstermeye başlamıştır.⁹ Tecvide dair telif edilen kitaplardan önce kıraat ilmine dair eserlerde tecvid konularına muhtasar olarak değinilmiştir. Nitekim günümüze ulaşan ilk kıraat eseri olan İbn Mücâhid'in (ö.

⁷ Gânim Kaddûrî el-Hamed, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye* (Ammân: Dâru 'Ammâr, 2007), 15; Tecvid ilminin tarihi süreci ile ilgili detaylı bilgi ve sürecin bir değerlendirmesi için bk. Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 38-39; Ali Çiftci, "Tehzîbü'l Ebu Amr ed-Dânî'nin et-Tahdîd fî'l-İtkâni ve't-Tecvid'i Özeline Tecvid İlminin Müstakilleşmesi", *Marife* 17/2 (2017), 287-317.

⁸ Gânim Kaddûrî el-Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezerî* (Cidde: Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Mu'allimâti'l-Kur'âniyye, 2008), 18.

⁹ el-Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezerî*, 19.

324/936) *Kitabü's-Seb 'a'* sında tecvid ilmine âit lahn olgusu ile idğam, sakın nun ve tenvin konularının işlendiğini görmekteyiz.¹⁰

Diğer taraftan Kur'an'ın tilâveti ile ilgili hususlar bağlamında harfler, mahreçleri ve sıfatlarına dair malumat –Arapça dilinin fonetik özellikleri dolayısıyla- Arap diliyle meşgul olan âlimlerin de eserlerinde yer verdiği hususlar arasında yer almıştır. Nitekim harflerin mahreçlerini, sıfatlarını, isimlerini, idğam, iklab vb. tecvid konularını her birinde farklı miktarda ve çeşitlilikte olmak üzere Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbü'l- 'Ayn*,¹¹ Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb*,¹² İbn Düreyd'in (ö. 321/933) *Cemheretü'l-lüga*¹³ ve Müberred'in (ö. 285/898) *el-Muktedab* adlı eserlerinde görmek mümkündür.¹⁴ Ayrıca filolojik tefsir eserlerinin ilklerinden olan

¹⁰ Ebû Bekr İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb 'a fi'l-kırâ'ât*, thk. Şevkî Dayf (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1972), 113-227; İlk dönem eserlerinin ortaya çıkışında lahn olgusunun etkisine dair bir değerlendirme için bk. Tuncel, Emrullah. "İlk Dönem Tecvid Eserlerinin Teşekkülünde Lahn Olgusunun Etkisi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59 (Aralık 2020), 105-129.

¹¹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l- 'Ayn*, thk. Mehdi Mahzumi - İbrâhim Samerrai (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1988), 1/51-60.

¹² Eserin yedi bölümünde kıraat ve tecvid ilimlerini de ilgilendiren harfler adları, nitelikleri, mahreçleri vb. seslerle ilgili meseleler ele alınmıştır. Burada yer alan fonetik bilgiler daha sonra yazılan kıraat ve tecvid kitaplarının temel kaynağını teşkil etmiştir. bk. Ebu Bişr Osman b. Kanber Sîbeveyhi (ö. 180/796) *Kitabu Sîbeveyh*, thk. ve şerh Abdüsselam Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988), 4/166-204, 431-439, 445-477; Mehmet Reşit Özbalkıç, "Sîbeveyhi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/130-134.

¹³ İbn Düreyd eserinin mukaddimesinde fonetik unsurları bakımından harflerin med ve lin gibi çeşitleri, sıfatları ve mahreçleri hakkında bilgi verir. bk. İbn Düreyd, *Cemheretü'l-lüga*, thk. Remzî Münîr Ba'lebekî (Beyrut: Dâru'l-İlmi Li'l-Melâyîn, 1987), 1/41-48.

¹⁴ Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd Müberred, *el-Müktedab*, thk. Abdülhalık el-Udayme (Beyrut: Alemü'l-Kütüb), 1/192-196. Dil âlimleri fonetik unsurlar bakımından tecvid konularına yer vermekle kalmamış, dilsel konularla ilgili istişhatta bulunurken kıraat farklılıklarından da istifade etmişler, tercihlerde bulunmanın yanı sıra bazı sahih kıraat vecihlerine eleştirilerde de bulunmuşlardır. Bu eleştirilerin nedeni olarak, sahih kıraatlere yönelik sonraki süreçlerde ortaya çıkan geleneksel algının bu dönemde henüz netleşmemiş olması gösterilmektedir. Dil âlimlerinin sahih kıraatlere yönelik yaptıkları eleştirilere dair detaylar için bk. Süleyman Yıldız, "Dilbilimsel Kaynaklarda Sahih Kıraatlere Yönelik Eleştirel Yaklaşımlar", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (Haziran 2023), 134-164.

Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nun (ö. 207/822) *Me'âni'l-Kur'ân*, Ahfeş el-Evsat'ın (ö. 215/830 [?]) *Me'âni'l-Kur'ân*, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Te'vîlü müşkilî'l-Kur'ân* ve Ebû İshak ez-Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Me'âni'l-Kur'ân*'ında az da olsa bir takım fonetik unsurlarla ilgili tecvid konularına yer verilmiştir.¹⁵ Bu tür tefsirlerin fonetik unsurlara yaklaşımı genellikle sistematik olmaktan uzak, özet malumat şeklindedir.¹⁶

Tecvid ilminin müstakilleşmesinin Ebû Müzâhim Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî'nin (ö. 325/937) manzum olarak telif ettiği *el-Şaşıdetü'r-Râ'iyye (el-Şaşıdetü'l-Hâkâniyye)* adlı eseri ile başladığı kabul edilmektedir.¹⁷ Kasideyi *Şerhu Şaşıdeti'l-Hâkânî fi't-tecvîd* adıyla şerh eden Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) mensur olarak *et-Taḥdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd* isimli eseri kaleme almıştır. Mekkî b. Ebû Tâlib de (437/1045) *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkîki lafzi't-tilâve* adlı eseri ile el-Hâkânî'den sonra tecvide ilgili telifte bulunan müelliflerdendir. Bu iki âlimin eserleriyle birlikte tecvid ilminin sistematik bir yapıya kavuştuğu söylenebilir.¹⁸

¹⁵ Gānim Kaddūri el-Hamed, *ed-Dirāsātü's-savtiyye 'inde 'ulemâ'i't-tecvîd* (Amman: Dāru 'Ammār, 2007), 24.

¹⁶ Bu eserlerde tecvid konularının nasıl yer aldığına dair detaylı bilgi için bk. Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 212.

¹⁷ Ebû'l-Hayr Muhammed el-Cezerî, *Ġâyetü'n-nihâye fî ṭabakâti'l-kurrâ'*, nşr. G. Bergstraesser (Beyrut: Dāru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1402/1982), 280; Abdurrahman Çetin, "Hâkânî, Mûsâ b. Ubeydullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/166; Gānim Kaddūri el-Hamed, *Ebhâsün fî 'ilmi't-tecvîd*, (Amman: Dāru 'Ammār, 2002), 14; Durmuş Arslan, "Ebû Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hakânî ve Kasîdetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri", *Turkish Studies* (Elektronik) 13/25 (2018), 19-40.

¹⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, eserinin mukaddimesinde "Harflerin sıfatlarını, isimlerini ve manalarını içeren, Kur'an'ın lafızlarını harf sırasına göre anlatan ve lafızlarının tecvidine dikkat çeken, tilâvetin kendisiyle korunaklı hale geldiği başka bir eser bilmiyorum." diyerek daha önce telif edilmiş bir eser bulamadığı için ertelediği bu eserini otuz yıl sonra telif ettiğini söyler. bk. Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkîki lafzi't-tilâve*, thk. Ahmed Hasan Ferhat (Ammân: Dāru 'Ammār, 1996), 52. Ebû Amr ed-Dânî ise zamanındaki kârî ve mukrûlerin tilâvet ve krââtteki ihmallerini dile getirdikten sonra eserini kendisinin önceki imamların yolunu takip ederek hazırladığını ifade eder. bk. ed-Dânî, *et-Taḥdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, 66; Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 269-270.

İlk telif edilen eserlerle birlikte İbnü'l-Cezerî'nin manzum eserine giden süreçte 'Abdulvehhâb el-Kurtubî'nin (ö. 462/1062) *el-Mûdih fi't-tecvîd*, Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî'nin (465/1072) *Kitâbü't-tecvîd*, Ebü'l-Asbağ İbnü't-Tahhân'ın (ö. 560/1165) *Mehâricü'l-hurûf ve sıfâtühâ*, Ebü'l-Alâ el-Hemedânî'nin (ö. 569/1173) *et-Temhîd fî ma'rifeti't-tecvîd*, Alemüddin es-Sehâvî'nin (ö. 643/1245) *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*, Murâdî'nin (ö. 769/1367) *Şerhu 'alâ 'umdeti'l-müfid ve 'uddeti'l-mecîd* adlı eserleri tecvid ilmine dair literatürün zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.¹⁹ İbnü'l-Cezerî ise *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd* ile *Muqaddime(tü'l-Cezerî) fî mâ yecibü 'ale'l-kârî'i en ya'lemehû* adlı eserleri ile tecvid literatürüne mensur ve manzum iki eser kazandırmıştır. Özellikle *Muqaddimetü'l-Cezerî* olarak maruf olan manzum eserinin sonraki süreçte tecvid ilminin öğretilmesinde ve bu alandaki literatürün zenginleşmesinde etkisi büyüktür.

Hâkânî'den sonra İbnü'l-Cezerî'ye kadar olan dönemde nesir tarzında yazılan tecvid eserleri olduğu gibi manzum formda kaleme alınan çalışmalar da oldukça fazladır. Bu eserlerden günümüze kadar ulaşanlardan bir kısmı tahkik edilerek basılmış, bir kısmı yazma eser kütüphanelerindeki koleksiyonlarda araştırmacıların ilgisini beklemektedir. İbnü'l-Cezerî öncesi oluşan manzum telif geleneği çerçevesinde yazılan manzum tecvid eserlerini genel itibarıyla şöyle sıralayabiliriz: Muhammed b. Mahmud el-Cuzzâmî (ö. Hicrî III. asrın başları), *Lâmiyye fi't-tecvîd*, Ebû Amr ed-Dânî, *Kasîde bi't-tecvîd*, Alemüddin es-Sehâvî, *'Umdetu'l-müfid ve 'uddetu'l-mecîd fî ma'rifeti lâfzi't-tecvîd*, Ahmed b. Sa'îd ed-Dîrîni (ö. 697/1297), *Manzûme fi't-tecvîd*, Muhammed b. Abdillâh (ö. 721/1321), *ed-Dürri'n-nadîd fî ma'rifeti't-tecvîd*, İbrâhîm b. Halîl el-Ca'berî (ö. 732/1332), *Ukûdü'l-cümân fî tecvîdi'l-Ḳur'ân*, İbnü'l-Cündî (ö. 769/1368), *İkdu'l-ferîd fi't-tecvîd*, Ali b. Ebî Bekr Şeddâd el-Ber'î (ö. 771/1370), *Kenzü'l-mürîd li ahkâmi't-tecvîd*, Muhammed Semerkandî (ö. 780/1378), *İkdu'l-ferîd fî nazmi't-tecvîd*, İbnü'l-Cezerî, *el-*

¹⁹ Abdurrahman Çetin, "Tecvid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 253.

Muḳaddimetü'l-Cezeriyye, İbnü'l-Kabâkîbî (ö. 849/1445), *Urcûzetü't-tecvîd*.²⁰

Yukarıda zikredilen ve didaktik özellik taşıyan manzumeler, yer yer farklılık gösterse de tecvid ilminin temel meselelerinin neredeyse tamamına yer veren çalışmalardan oluşmaktadır. Bu manzumeler üzerine bir şerh geleneği de teşekkül etmiştir. Şöyle ki, kâfiye, vezin ve şiir zaruretleri gibi nedenlerden dolayı beyitlerde yer alan bilgileri kavramak güçleşmektedir. Bu nedenle tecvid manzumeleri başta müellifi olmak üzere birçok yetkin kişi tarafından şerh edilmiştir. Söz konusu şerhler, manzumelerin anlaşılmasına yardım etmenin yanı sıra şöhret bulmalarına da katkı sağlamıştır.²¹ Didaktik manzume yazma geleneği, İslâmî ilimlerin pek çok alanında olduğu gibi kırâat ve tecvid alanında da bu güne kadar telif edilen eserler ile varlığını sürdürmektedir. Nitekim kırâat ve tecvid eğitim tarihine bakıldığında kaynakların bir kısmının metin ezberine matuf eserler olduğu görülmektedir. Bu tarz manzum eser telifinin temel amaçları okuyucunun belirli bir konuda bilgi sahibi olmasının yanı sıra ilmin muhafazası ve tespiti, tâlib-i ilim olanlara ilmi elde etmenin ve hafızada tutmanın kolaylaştırılması gibi nedenler sayılmaktadır.²²

2. Muḳaddimetü'l-Cezerî Etrafında Oluşan Tercüme ve Şerh Geleneği

Tecvid ilmi literatürüne en büyük katkılardan birini hiç şüphesiz kıraat ilmindeki yetkinliği müsellemler olan İbnü'l-Cezerî yapmıştır. Zira miladi 15. asırdan itibaren tecvid ilmine dair kaleme alınan hemen her eserde İbnü'l-Cezerî'nin etkisini görmek mümkündür. Bunda İbnü'l-Cezerî'nin İslâmî ilimlere olan vukûfiyeti

²⁰ Hâkânî'den sonra yazılan manzum tecvîd eserlerinin kronolojik bir listesi için bk. Eren Pilgir, *Kıraat Edebiyatında ve Tedrisatında Manzum Eser Geleneği: Hırzu'l-Emânî Örneği* (Ankara: Fecr Yayınları, 2024), 37-38.

²¹ Yaşar Akaslan, "Didaktik Manzûmeler Vasıtasıyla Tecvîd Öğretimi", *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 34 (2020), 260.

²² Recep Koyuncu, "Kırâat İlminde Manzûme Şerh Geleneği: Şâtibiyye Şerhlerinden Şehru Şu'le Örneği", *İslâm İlim ve Düşünce Tarihinde Şerh Geleneği*, ed. Mesut Kaya-Sezai Engin (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020), 485-487; Konu hakkında müstakil bir inceleme için bk. Yaşar Akaslan, *Kırâat İlminde Didaktik Şiirler* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019), 20.

ve kıraat alanındaki yetkinliğinin etkisi büyüktür.²³ Onun “*el-Muqaddimetü'l-Cezeriyye*”, “*el-Cezeriyye*”, “*Muqaddime fi't-tecvîd*”, “*Muqaddimetü'l-Cezeriyye fi mâ yecibü 'ale'l-kâri'i en ya'lemehû*” isimleriyle de anılan ve kısaca *Muqaddime* olarak meşhur olan eseri toplamda 107 beyitten oluşmaktadır. Eserin 799/1397 senesi civarında yazıldığı tahmin edilmektedir.²⁴ İbnü'l-Cezerî'nin eserinde onun nazmettiği şekliyle alt başlıklar bulunmaz. Bu başlıkların okuyucuya kolaylık sağlaması için diğer eserlerindeki konu başlıkları dikkate alınarak müstensih veya şârihler tarafından oluşturulduğu düşünülmektedir.²⁵ Eserde mehâric-i hurûf, sıfât-ı hurûf, terkîk, tefhîm, idğam, lahn, ğunne, medler, ibtidâ, hemze, vakıf gibi tecvid ilminin temel konuları işlenmiştir.²⁶

Daha sonra telif edilen tecvide dair eserlerin neredeyse tümünde kendisine başvuru olan bir kaynak olan *Muqaddime*, manzum oluşundan dolayı ezberlenmeye müsait yapısı ve konuları kısaca ele alması ve ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin kıraattaki yetkinliğinin etkisi gibi sebeplerle tecvid eğitimi için son derece uygun bir metin olarak görülmüştür.²⁷ Geleneğimiz içerisinde tecvid eğitiminde okutulup ezberletilen eser, günümüzde de klasik ve modern usûlde eğitim veren müesseselerde okutulmakta ve ezberlenmektedir.²⁸

Eserle ilgili mevcut şerhlerin fazlalığı dikkate alındığında tespit edilemeyen ve araştırmacılar tarafından ortaya çıkarılmayı bekleyen şerhlerin var olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim yazma eserlere ait kataloglar tarandığında *Şerhu'l-Muqaddimetü'l-Cezeriyye* olarak koleksiyonlara kaydedilmiş, ancak yazarı belli olmayan el

²³ Osman Bostan, “Mukaddimetü'l-Cezerî'nin Muhtevası ve Metodu” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54 (Haziran 2023), 185-212.

²⁴ Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kurrâları* (İstanbul: Rabbanî Yayınevi, 2021), 49.

²⁵ Gânim Kaddûri el-Hamed, *eş-Şerhu'l-vecîz ale'l-Muqaddimetü'l-Cezeriyye* (Cidde: Merkezu'd-Dirâsâti ve'l-Ma'lûmâtü'l-Kur'âniyye, 2009), 12.

²⁶ Tayyar Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/551.

²⁷ el-Hamed, *eş-Şerhu'l-vecîz ale'l-Muqaddimetü'l-Cezeriyye*, 12-13.

²⁸ Muhammet Yurtseven, “Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin Şerhu'l-Muqaddimetü'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/1 (Haziran 2020), 360.

yazması eserlere tesadüf edilmektedir. *Muḳaddime* üzerine yapılan şerhlerin matbû olanlarının yanında yazma hâlinde bulunan ve üzerinde çalışılmayı bekleyen pek çok eser/şerh de vardır.²⁹ *Muḳaddimetü'l-Cezerî* şerhlerinin karşılaştırıldığı bir çalışmada ulaşılan tespitlere göre Arapça, Farsça, Türkçe ve Urduca şerhlerle birlikte *Muḳaddime* üzerine yapılan mensur ve manzum çalışmaların sayısı seksenin üzerindedir.³⁰ Kütüphane kataloglarında gün yüzüne çıkmayı bekleyenleri de dâhil ettiğimizde eserin tecvid ilmindeki yeri daha iyi anlaşılacaktır.

3. Hüseyin b. Ali Amâsî ve Dürr-i Meknûn Adlı Eseri

Hüseyin b. Ali Amâsî 17. yüzyılda yaşamış kıraat, tilâvet ve kitabet ilmiyle iştigal etmiş, şairliği de olan kurrâ bir simadır.³¹ Eserlerinde adını açıkça zikreder ve kıraat, tecvid, edebiyat gibi alanlardaki yetkinliğinin yanı sıra 18 adet mushaf yazıp tezyin ettiğini belirtir.³² Müellifin hayatının detayları ve ilmî şahsiyeti hakkında tabakat ve biyografi kitaplarında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Hatta yazdığı eserler isim benzerliğinden dolayı daha önce yaşamış olan ve aynı ismi taşıyan başka şahıslarla

²⁹ *Muḳaddime* üzerine yapılan bazı şerhlerin nicelik ve nitelik açısından değerlendirmeler için bk. Ali Osman Yüksel, *İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012), 213-215; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/55. Eser üzerine yapılmış matbu ve yazma Arapça ve Türkçe şerhlerin bir listesi için bk. Muhammet Yurtseven, "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin Şerhu'l-Muḳaddimetü'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme", 361-364; Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 49-53.

³⁰ Abdullatif Çetin, *İbnü'l-Cezerî'nin "Muḳaddime" Adlı Eserine Anadolu'da Yapılmış Şerhlerin Mukayesesi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 31-32.

³¹ Nitekim Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, nr. 00301-002'de kayıtlı Bûsîrî'ye ait *Kasîdetü'l-Bürde* ile ilgili yazılan *Kasîdetü'l-Bürde Tahmîs, Şerh ve Tercemesi* isimli eserin mukaddime kısmında eserin derleyeni ve kâtibini Seyyid Hüseyin b. Seyyid Ali el-Amâsî adı geçmektedir. Eser aynı zamanda hatalı olarak onun adı ile kayıt edilmiştir. bk. Seyyid Hüseyin b. Seyyid Ali el-Amâsî, *Kasîdetü'l-Bürde Tahmîs, Şerh ve Tercemesi* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, 00301-002), 7a.

³² Hüseyin b. Ali el-Amâsî, *Risâletü Resm-i Osmânî* (Afyon: Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 18099/3), 228a-230b.

kariştirilmiştir.³³ Hayatı hakkındaki bilgilere daha çok telif ettiği eserler vasıtasıyla ulaştığımız Hüseyin b. Ali Amâsî, Fatih Camii ve Beyazıt Camii ile Üsküdar'da bulunan Kapudan Camii'nde (Kaptan Paşa) imam hatiplik, Enderun ile Kapıkulu Sipahi Ocağı'na öğrenci ve aday yetiştiren Galata Sarayı³⁴ Mektebinde Kur'an-ı Kerim hocalığı yapmıştır.³⁵ Şu ana kadar ona aidiyeti tespit edilen ve hepsi Türkçe yazılmış üç eser vardır: Biri İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'sinin manzum tercüme ve şerhi olan *Dürr-i Mekkûn*, diğeri mushaf katipleri için resm-i Osmânîye dair *Fevâidü'l-kesîra fî rusûmi'l-mesâhifi'l-Osmâniyye*,³⁶ sonuncusu ise hocası Ömer b. Muhammed b. Abdülkâfi'nin *Kitabü'l-âyy ve's-süver* adlı eserinin manzum tercümesi olan *Nazm-ı Dilgüşâ*'dır.³⁷

Müellifin kıraat ve tecvid ilmine dair bilgisinin kaynağı, eserlerinde verdiği bilgilerden tespit edilebilmektedir. *Fevâidü'l-kesîra fî rusûmi'l-mesâhifi'l-Osmâniyye* adlı eserinin mukaddimesinde

³³ Bazı araştırmacıların eserlerinin ona nisbeti ile ilgili değerlendirmeleri için bk. Naim Döner, "Ali b. Hüseyin el-Amâsî'nin Mecm'u'l-havâşî ve'l-etraf Adlı Hâşiyesinde Tahliîl Tefsir Metodu", *Ekev Akademi Dergisi*, 23/78 (2019), 407; Süleyman Gür, "Hüseyin b. Ali el-Amâsî'nin "Resm-i Hatt-ı Osmanî'ye Dair Risalesi", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu (21-23 Nisan 2017) –Bildiriler Kitabı-*, ed. Şuayb Özdemir – Ayşegül Gün (Amasya: 2017), 1/267-269.

³⁴ Osmanlı devletinin idarî ve askerî birimlerine liyakatli kadroların yetiştirilmesi için II. Bayezid tarafından kurulan mektep hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet İpşirli, "Galata Sarayı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/322-323.

³⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr.8b.

³⁶ Hüseyin b. Ali el-Amâsî, eserin adı Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, no: 18099/3, vr. 228a-230b'deki nüshasının başında *Hazîhi resm-i mushaf-i Osmânî* şeklinde yazılı iken Süleymaniye Kütüphanesi, Kasıdecizâde, nr. 12'deki nüshanın girişinde "*Fevâidü'l-resîra fî rusûmi'l-mesâhifi'l-Osmâniyye*" şeklinde yazmaktadır.

³⁷ Hüseyin Ali b. Amâsî'nin *Nazm-ı Dilgüşâ* olarak isimlendirdiği eser Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Başlıklar/02482-001 numarada, müellif ismi zikredilmeksizin yanlışlıkla "Terceme-i Kitâbü'l-Âyy ve's-Süver" adıyla kaydedilmiştir. Ayrıca iki farklı nüsha varmış gibi aynı eser, yine yanlışlıkla İshak b. Hasan ez-Zencânî et-Tokâdî'nin *Nazmü'l-Le'âlî* isimli eseri olarak kaydedilmiştir. Müellif eserin vr. 3a-b'de adını ve Fatih Camii'nde imam olduğunu, ayrıca eserinin adını *Nazm-ı Dilgüşâ* verdiğini açıkça zikretmektedir. Eserlerinin kütüphane kayıtlarına dair detaylı bilgi için bk. Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 123-124.

yıllarca Kur'ân'ın hıfzı, tecvidi ve yazımı ile meşgul olduğunu, resmî Osmânî'ye vâkıf olabilmek için çok çalıştığını, bunun için Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî'nin manzum *el-Ḳaşıdetü'r-Râ'iyye*'si, Ebu Amr ed-Dânî'nin bu eser üzerine yazdığı *Şerhu Ḳaşıdeti'l-Hâkânî fi't-tecvîd* eserleri ile İbnü'l-Cezerî'nin *Muḳaddimesi*'ni, Zekeriyâ el-Ensârî'nin (ö. 926/1520) *ed-Deḳâ'ıku'l-muḳkeme fi şerhi'l-Muḳaddime* ve Taşköprizade Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) *Şerhu Muḳaddimetü'l-Cezerî* şerhlerini ve bunların dışında alanla ilgili diğer eserleri mütalaa ederek bu risaleyi hazırladığını belirtmesi onun kıraat ve tecvide dair ilmî bir müktesebata sahip olduğunu göstermektedir.³⁸ Vefat tarihi hakkında bir bilgiye sahip değiliz, ancak eserlerine düştüğü tarihlerden 17. yüzyılın son çeyreğinde vefat ettiği söylenebilir.

3.1. Muḳaddimetü'l-Cezerî Şerhi Olarak Dürr-i Mekkûn

İbnü'l-Cezerî'nin *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye* adlı Arapça eserinin manzum tercüme ve şerhi olan eser hicrî 1053 (m. 1644) yılında yazılmıştır.³⁹ Manzumenin beyit sayısı 1193'dür. Tespit edebildiğimiz kadarı ile eserin muhtelif kütüphanelerde kayıtlı altı nüshası bulunmaktadır. Bu kayıtlarda eserin adı ve müellifinde hata yapılmıştır. Eserin *Dürr-i Mekkûn* adıyla Süleymâniye Kütüphanesi, Kasıdecizâde Bölümü, nr. 8; Süleymâniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa Bölümü, nr. 102, Süleymâniye Kütüphanesi, Gönenli Mehmed Efendi, nr. 28, Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865'deki kayıtlı nüshaları yanlışlıkla Hüseyin b. Ahmed es-Sirozî el-Halvetî'ye (1053/1644'ten sonra) ait gösterilmiştir. Yine Süleymaniye Kütüphanesi Ragıp Paşa, nr. 241'deki nüsha *Dürr-i Mekkûn* ismiyle Hüseyin b. Ahmed Dâ'î'ye nisbetle kayıtlıdır. Hüseyin b. Hüseyin b. Ali el-Amâsî ismiyle Millî Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, nr: 7180/15'de 213 varaklık mecmuanın 159a-197b sayfaları arasındaki nüsha ise "*Terceme-i Muḳaddimetü'l-Cezerîye*" ismiyle kayıtlıdır.

Müellif, Galata Sarayı'nda Kur'an ta'limi için muallimlik yaparken, kendisine derse gelen talebelere bir eser bırakmayı murat ettiğini, bunun için de uygun olanın İbnü'l-Cezerî'nin

³⁸ Amâsî, *Risâletü Resm-i Osmânî*, vr. 229b-230a

³⁹ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 74a.

Mukaddimesi'nin Türkçe nazmedilmesinin kalbine doğduğunu ve eserinin adını *Dürr-i Meknûn* olarak verdiğini ifade eder. Müellifin eserin ismini zikrettiği beyitler şöyledir:⁴⁰

14. *Yâ İlâhî Hazret-i Kurân azîmüŝ-ŝân-ıçun*

Terceme itmek müyesser kıl Cezertyi bana

15. *Ŗol zamânda kim müyesser idesin itmamını*

Dürr-i Meknûn diyü virem ismini yâ Rab aña

3.1.1. Eserin Şekilsel ve Edebî Özellikleri

Dürr-i Meknûn, yazılıŝ amacı tecvid ilmini öğretmek olan didaktik nitelikte manzum bir eserdir. Didaktik eserlerde müellifin amacı sanat yapmak olmadığından manzum bir eserde bulunması gereken bütün özellikleri taşımamaktadır. Bu nedenle metnin tamamında vezin kusurları bulunmaktadır. Sayısı az olmakla birlikte bazı beyitlerin vezni bozuktur. Vezne uymada zorlandığı yerlerde müellif kimi zaman kelimenin ortasında ikinci mısraya geçmiştir. Bu durumun anlaşılması için bölünen kelime ikinci mısraya doğru uzatılarak yazılmıştır.⁴¹ Eserde dört farklı nazım çeşidi kullanmıştır. Eserin giriş kısmı olan ilk altmış üç beytin nazım şekli kasidedir. Bu bölümden sonra gelen ve eserin ana konusunu oluşturan bölümler nazm⁴² türünde yazılmıştır. Metnin bazı kısımlarında mesnevi, az bir

⁴⁰ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr.2a.

⁴¹ Örnek olarak şu beyitleri verebiliriz:

Boğazıñ ednâsı ya nî kim lisânıñ âhirine
yaqın olan mekândan bil toğar gayn ile hâ (6a/103)
Anları idğâm idicek harf-i vâhid menzilesinde
olup hem lisâna hâşılı hiffet ola (30b/621)

Eserin şekil açısından detaylı incelemesi ve daha fazla örnek için bk. Erdoğan, *Dürr-i Meknûn (Çeviri Yazılı Metin-İmla Özellikleri-Dizin-Ekler Dizini)*, 12-16; Aktaş, *Hüseyin Amâsî Hayatı ve Dürr-i Meknûn İsimli Manzûm Tecvîdi*, 51-53.

⁴² Nazm, kafiye örgüsü "aa xa xa" düzeninde en az iki beyitten oluşan nazım türüdür. Şekil ve kafiyeleşme yönünden gazele benzeyen nazm, mahlas beytinin bulunmayışı ve konusunun farklı olmasıyla gazelden ayrılır. bk. Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008), 57.

kısımında da müselles nazım şekli kullanılmıştır. Müellif eserinde kullandığı nazım şekillerine de dikkat çekmektedir:⁴³

1187. *Bāb-ı maḳtūa gelince kāfiyem oldı elif*

Bāb-ı maḳtū nazm olundı meşnevî üzre dilā

1188. *Bāb-ı tāātuñ şoñında_olan elfāz-ı ihtilāf*

Bil müşelleş nazm-ıla_itdüm nāzır olursañ aña

1189. *Bāb-ı vaḳf-ı ihtirāz āḫir olunca meşnevî*

Üzre buldı kāfiyemüñ bażısı bil intihā

1188. *Bāb-ı tāātuñ şoñında_olan elfāz-ı ihtilāf*

Bil müşelleş nazm-ıla itdüm nāzır olursañ aña

1189. *Bāb-ı vaḳf-ı ihtirāz āḫir olunca meşnevî*

Üzre buldı kāfiyemüñ bażısı bil intiha

Eser, remel⁴⁴ bahrinin “fâilâtün/ fâilâtün/ fâilâtün/ fâilün” kalıbıyla kaleme alınmıştır. Müellif eserinde kafiyei uygulamada genel olarak başarılıdır. Fakat kafiye de zorlandığı noktalarda kelimelerin yazımında bir takım değişiklikler yapmıştır. Eserde Arapça kelimelerin sonuna aslında bulunmayan bir elif harfi eklenmesine nazire olarak, Türkçe kelimelerde ise sonu güzel he ile yazılması gereken bazı kelime ve ekler yine elif harfi ile yazılmıştır.

⁴³ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 56b.

⁴⁴ Aruz sisteminde bir bahir adı olan remel, Araplar'ın “kasid, recez, remel” diye adlandırdıkları, belirli konulara tahsis edilmiş olan nazım türlerinden biridir. Bu anlamıyla remel, kasid ve recez formları dışındaki bütün şiirler demek olup medid, basit, vâfir, kâmil vb. bahirlerin meczû beyitleriyle söylenebilen, genellikle topluluk arasında inşad edilen, daha çok övgü ve yergiye dair şiirlerdir. Remel hüzn, ferahlık, övünç, kahramanlık ve ağıt gibi duygusal konuları işlemeye elverişli ince ve zarif bir bahir olarak tanımlanır. Aruza dair klasik kitaplarda ve bunlara muhteva bakımından bağlı kalan yeni eserlerde iki aruz ve beş darbdan oluşan remelin vezin grupları tam beyit ve meczû beyit şeklindedir. Türk şiirinde de sıkça kullanılan bir nazım biçimidir. bk. Tefvik Rüstü Topuzoğlu, “Remel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/553-554.

Bu uygulamanın vezin gereği yapıldığı aşağıdaki beyitte beyan edilmiştir:⁴⁵

1186. Hem li-ecli-kāfiye bazı mahallerde elif

Tahrîr itdüm hâ yirine saña mişlidür saña

3.1.2. Eserin Metodu ve Tecvid İlmi Açısından Tahlili

Eserin ilk 63 beyti mukaddime niteliğindedir. Müellif, bu beyitlerde Kur'an'ın önemini ve bütün sözlerden üstün oluşunu, okuyanları cehaletten kurtarıcı yönünü dile getirmekte, Kur'an'ı tecvidli okumanın önemi üzerinde durmaktadır.⁴⁶ 64. beyitten itibaren *Mukaddime*'nin tercüme ve şerhi başlamaktadır. Müellif, beyitleri şerh ederken her bir beyti birebir manzum tercüme etmek yerine serbest bir üslup kullanmakta, "Terceme" ifadesini kullanarak her bir beyti manzum olarak bir veya daha fazla beyitle tercüme ve şerh etmektedir. Bazen beyti ikiye bölerek her beyitte zikredilen konunun muhtevasına göre bir ya da daha fazla beyitlerle tercüme yoluna gitmektedir. Aşağıda detaylandıracağımız üzere "Tetimme" başlığını kullanarak kimi yerlerde ilgili beyitte geçen tecvid konusu bağlamında detaylı bilgiler vermektedir. Tercüme ve şerh ettiği metinde kıraat ve dil âlimlerinin isimlerini zikrederek görüşlerine de yer vermektedir. Metinde ismi geçen kıraat ve dil âlimleri şöyledir: İbn-i 'Âmir (ö. 118/736), İbn-i Kesîr (ö. 120/738), Ebû Bekr Âşım b. Behdele (ö. 127/745), Ebû Amr Alâ (ö. 154/771), Hâlîl b. Ahmed, Hâzma b. Habîb (ö. 156/773), Nâfi' b. Abdurrahman (ö. 169/785), Hâfş b. Süleyman (ö. 180/796), Ali b. Hamza Kisâî (ö. 189/805), Verş (ö. 197/812), İbn-i Nâzım, Sîbeveyhi, Müberred, Kâlûn (ö. 220/835), Kâsım b. Fîrruh Şâtîbî (ö. 590/1194), Ca'berî (ö. 732/1332), İbnü'l-Cezerî.

Dürr-i Mekkûn'da Kur'an okuyan âlim-câhil bütün kesimler muhatap alınmıştır. Bu nedenle müellifin zaman zaman "şehâ, ey hümâm, ey püser, ey ehî, ey dede, ey yüzi ak, ey dilâ, ey kâriâ, tâlibâ,

⁴⁵ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 56b. Söz konusu şekilde yazılmış kimi beyitlere dair örnekler ve eserin edebi açıdan değerlendirilmesi için bk. Emine Özbek Aktaş, *Hüseyin Amâsî Hayatı ve Dürr-i Mekkûn İsimli Manzûm Tecvîdi*, 51-52; Makbule Erdoğan, *Dürr-i Mekkûn (Çeviri Yazılı Metin-İmla Özellikleri-Dizin-Ekler Dizini)*, 14-16.

⁴⁶ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 1b-4a.

ey fetâ, ey cân-ı men, ey azîz, âmilâ, ey beşîr, ey şerîf, ey akl-ı bütün, ey zü'l-kerem"⁴⁷ gibi hitaplarda bulunması ister âlim ister câhil olsun Kur'ân'a muhatap olan herkesi dikkate aldığını göstermektedir. Aynı zamanda kullandığı bu üslup ile metni okuyan ile arasında samimi bir ilişki kurmaya çalışmış, böylece metnin daha iyi anlaşılmasını amaçlamış gibidir. Ayrıca eserin dikkat çeken özelliklerinden birisi harflerin mahreçlerinin gösterildiği bir ağız çiziminin bulunmasıdır. Bu resimde dış isimlerine ve harflerin çıkış yerlerine yer verilmiştir.⁴⁸ Böyle bir görsel şeklin kullanılması, eserin herkes tarafından anlaşılmasına yönelik olduğunu göstermektedir.

Hüseyin Ali b. Amâsî, İbnü'l-Cezerî'nin *Muḳaddime*'de verdiği bilgilerin dışına çıkarak farklı görüşleri ve bunların kimlere ait olduğunu da zikrederek konu hakkında detaylı bilgiler verir. Bu nedenle "terceme" diyerek beyitleri Türkçe'ye çevirirken birden fazla nazma yer vermiştir. Örnek olarak *Muḳaddime*'nin "Bab-u Mahâricü'l-Hurûf" başlığı altındaki beyitlerin manzum tercümesini verebiliriz:

Mehâricü'l-hurûfi seb'ate aşer

'Ale'llezî yehtâruhû men ihteber [9. Beyit]

Amâsî, yukarıdaki beyti, dört beyitte nazma dökmüştür. Burada harflerinin sayısı ile ilgili İbnü'l-Cezerî'nin on yedi olan tercihinin nazmettikten sonra on altı diyen Sîbeveyhi⁴⁹ ile on dört diyen Mübberred'i zikreder ve görüşlerinin gerekçesini belirtir.⁵⁰ Ayrıca

⁴⁷ Bu hitapların geçtiği beyitler için bk. Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 9a, 10a, 10b, 15, 44a, 50a vd.

⁴⁸ Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 12a.

⁴⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

⁵⁰ Harflerin mahreçlerinin sayısı hakkında on dört ve on altı gibi farklı görüşler olmakla birlikte âlimlerin çoğunluğu yirmi dokuz harf için en çok on yedi mahrecin olduğunu söylemişlerdir. İbnü'l-Cezerî, Halil b. Ahmed'in mahreçlerin on yedi görüşünü benimseyenlerden biridir. Onun *et-Temhîd*'de ve *Muḳaddimetü'l-Cezerî*'de Halil b. Ahmed'e dayandırarak on yedi olarak ifade ettiği harflerin mahreçlerinin sayısı hakkında Halil b. Ahmed'in açık bir ifadesi olmamakla birlikte, mahreçlerle ilgili yaptığı tasniflerin yorumundan on yedi sayısına ulaşıldığı düşünülmektedir. (bk. İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd*,

burada, İbnü'l-Cezerî'nin muhtar olan görüşünün Halil b. Ahmed'e dayandığını da söyler. Amâsî bu tarz açıklamalarını neredeyse eserinin tamamında yapar. Örnek olması bakımından yukarıdaki beytin şerhi olan aşağıdaki 87-90. beyitlere bakmak yeterlidir:⁵¹

87. *On yedidür hurûfuñ toğâcak mahrecleri*

Ba 'zular on altı didi ba 'zular on dört aña

88. *Diyeyin on altı diyen aña bil-gil Sibeveyh*

İder etbâ '-ila iskât bil hurûf-ı cevfe tâ

89. *Diyen on dört bil Müberred oldı etbâ 'i ile*

Ṭutar ol lâm râ vü nûn mahreclerini vâhidâ

90. *On yedi olmasıdur muhtâr olan kavî-i Halîl*

İmtihân idüp kabûl itdi tetebbu ' çok aña

Amâsî *Mukaddime*'nin her bir beytini yukarıda verdiğimiz örnektekine benzer şekilde tercüme ve şerh etmekle birlikte, ihtiyaç duyduğu yerlerde "Kavâ'id ü Fevâid, Tetimme" vb. başlıklar altında konu ile ilgili daha detaylı bilgiler de verir. Yukarıdaki açıklamalardan sonra 91-97. beyitlerde, mahreç bölgeleri hakkındaki görüşleri de vererek meseleyi ayrıntılı bir şekilde ele alır. Bununla birlikte onun birebir bir manzum olarak tercüme ettiği beyitler de vardır. İbnü'l-Cezerî'nin aşağıdaki beytinin tercümesi buna örnektir:

---

thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1985), 105; Kılıç, *Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar*, 53) Diğer taraftan Sibeveyhi ve onu takip eden âlimler med ve lin harflerinin mahreçlerini düşürerek on altı olduğunu söylemişlerdir. (Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 243-244; Mekkî, *er-Riâye*, 144, ed-Dânî, *et-Tahdîd*, 102-104.) Ferrâ (ö. 207/822), Kutrub (ö. 210/825 civarı) ve İbn Düreyd gibi âlimler ise lam, ra ve nun harflerinin mahrecini bir kabul edip cevfi mahreçten saymayarak bu sayının on dört olduğunu belirtmişlerdir. (bk. Mekkî, *er-Ri'âye*, 243-244; Dânî, *et-Tahdîd*, 104, İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 113.) Âmâsî, yukarıdaki beytinde Müberred'in de bu görüşte olduğunu nakletmektedir. Ancak Müberred'in *el-Muktedab*'da harflerin mahrecine ve sıfatlarına değindiği bölümde buna dair açık bir ifadesi söz konusu değildir. (bk. Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *Kitabu'l-Mukteda*, thk. Muhammed Abdulhâlik 'Adîme (Kahire: Vizâratü'l-Evkâf, 1994), 1/328-332.) Amâsî, onun burada "lam, nun ve ra" harflerinin mahreç yakınlığına temas etmesinden ve harflerle ilgili yaptığı tasniflerden böyle bir çıkarımda bulunmuş olmalıdır.

⁵¹ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 5b.

Şümme li-aḳşa'l-ḫalkı hemziün hâ'ü

Ve min vastihî fe 'aynün hâ'ü [11.beyit]

Amâsî bu beyti sadece aşağıdaki beyitle tercüme eder:⁵²

102. Âhîrinden boġāzuñ hemze ile hâdur toġān

Ortasından boġāzuñ daġi toġār 'ayn ile hâ

Amâsî manzum tercüme ve şerhinde uygulama yönü ağırlıklı olan tecvid ilminin konularını uygulamalı olarak göstermeye de gayret etmiştir. Eser bu açıdan da dikkat çekicidir. Bunun örneğini 106-109. beyitlerde harflerin mahreçlerinden doğru çıkartılmasının alıştırması olan harf talimi uygulamasında görmek mümkündür:⁵³

106. Daġi dilüñ ortasından oldu üç ḫarfüñ yiri

Toġār andan cîm ile şîn hem daġi bil ḫarf-i yâ

107. Birbirinden bu şelâşenüñ diyem farkın saña

Ec ic üç diseñ dil vastı toġınur damaḫun vastına

108. Eş iş üş diseñ olur ba 'îd bil-gil damaḫdan vast-ı dil

Şöyle kim yürür nefes olmaz teşâdüim dâ'imâ

109. Ey iy üy diseñ dil vast-ı daġi hem damaḫuñ vastına

Pek yakın olur velâkin yok teşâdüim bunlara

Müellif, harflerin mahreçlerinin anlatıldığı Muḳaddime'nin ilgili bölümünde geçmeyen dişlerin isimleri, ağızda bulunduğu yerleri ve özellikleri hakkında da "Fî Beyānı Aded-i Esnān" başlığı altında yer alan 114-136 arasındaki beyitlerde ayrıntılı bilgi verir. Bu beyitlerden bir kısmı şöyledir:⁵⁴

114. Dirler adrās yan dişine bil kim ol beş diş-durur

Biri küçük azu dişdür nâcize dirler aña

115. Cümle dişden giç biter imiş nevâciz dişleri

⁵² Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 6a.

⁵³ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 6b-7a.

⁵⁴ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 7a.

Şoñra üçer azu dişüñ ismi dağı tāhinā

116. Yanı ögüdüür taāmi işbu dişler dem-be-dem

Ol sebebden didiler bilgil tavāhīn bunlara

117. Žāhikedür bir dağı bilgil ađrāsuñ ağı

Görinürler eyemen ü eyserden olsan žāhikā

Burada Amâsî, harflerin mahrecini, sıfatlarını, birbirinden ayırdığı noktaları ustalıklı bir şekilde nazmeder. Bu, şairin edebi kuvvetini gösteren bir durumdur. Daha sonra 137-140 arası beyitlerde “Beyân-ı Hurûfi'l-Lisân” başlığı altında mahreç bölgelerine göre harfleri kategorize etmekte ve bu harflerin neler olduğunu manzum bir şekilde yazmaktadır:⁵⁵

137. *Harf-i halkdan şoñra yanı bilgil on sekiz hurûf*

Nazm olundu taht-ı beytde nāzır olursañ aña

138. *Bil lisānda mahreci olan hurûf bunlar-durur*

Zirā dimişdüüm uşul-i mahreci bil ibtidā

139. *Kāf u kāf u cīm ü şīn ü yā u dād u lām-durur*

Dağı nūn u rā u tā u hem dağı dāl ile tā

140. *Şād u zā u sīn ü zā u zāl u şāda şüd-tamām*

Tertib ile bu maħalde metn-i beytde bil-edā

Amâsî, lisan bölgesi ile başladığı harfleri ve mahreçlerini tanıtmaya 141-144 arasındaki beyitlerde “Beyân-ı Hurûf-ı Halk” başlığı altında boğaz harfleri ile devam etmiş, bu harflerin mahreçleri ve birbiri ile olan ilişkilerine dair bilgiler vermiştir. Şüyûh-ı mukrî’in diyerek atıfta bulunduğu kıraat âlimlerinin bu harflerin telaffuzu ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlara dair görüşlerini de dile getirmiştir:⁵⁶

141. *Mahreci halkı olan da altı harfdür diyeyin*

Hemze vü hā ayn ile hā dağı hem ğayn ile hā

⁵⁵ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 8a-8b.

⁵⁶ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 8b.

142. *Medhali yok bu hurûfuñ bil lisân içre aḫt*
Hem lisânî harflerüñ de ḫalkda bilgil yiri lâ
143. *Ḥamdülillâh Rabbüm Allâh böyle tefhîm itmegi*
Nazm-ıla bu âcize kıldı müyesser ḫamd aña
144. *Ol muşannif ḫazreti şimdi yine bir mahreci*
Bil beyân itmek murâd eyleyüben eydür saña

Amâsî, "Tekmile" başlığı altında ilave bilgiler de vermektedir. 145-150. beyitlerde yer verdiği dudak harflerinden sonra konu hakkında detaylı açıklamalar yapar. Burada ğunne sesinin çıktığı harfleri nûn-ı sâkin, tenvin ve şeddeli sakin mim olarak verir. Ayrıca bu konudaki farklı görüşleri 153-154 arasındaki beyitlerde şöyle dile getirir.⁵⁷

153. *Bu şelâşeye maḫal tabîr idüpdür Sibeveyh*
Zîrâ kim şavtdur çıkan dir ḫarf degildür zâhirâ
154. *Bâkiler didi telaffuzda resimde bu üçi*
Zâhir olmakla ḫurûf tabîr olunur bunlara
155. *Yanî ḫayşüm oldu ğunne mahreci bil cân-ı men*
Ğunne bir âvâz-durur çıkar burundan taşraya
156. *Didiler ḫâricde ğunnenüñ mişâlin zül-maḫâl*
Yavû kılsa ḫuzusını ğunne idermiş ğazâ(l)

Müellif ğunne sesinin örneği olarak koyunun kuzusuna melemesini gösterir. Burada o, ustalıklı bir şekilde, vefat eden evladını kuzuya benzeterek onun vefatından dolayı duyduğu üzüntünün tezahürünü ğunne sesine benzetmektedir. Böylece müellif, Kur'an tilâveti esnasında harfleri doğru bir şekilde çıkarmanın insanın duygularını yansıttığına da işaret etmektedir.⁵⁸

157. *Emr-i Ḥaḫḫ-ıla Hüseyinî sen de ḫuzuñdan cüdâ*

⁵⁷ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 8b-9a.

⁵⁸ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 9a.

Olduğuñ-çün ğunne ħarfi saña hem-dem ğûyiyâ

158. *Ya 'ni kim âh u enînüñ dilde ğunne şavotına*

Benzedü-ben inîlersin ismi her-bâr yâd ola

Harfleri bu şekilde manzum şerh eden müellif “Bâbu Şifâtü'l-Ĥurûf” başlığı altında 159-163 arasındaki beyitlerde harflerin sıfatlarına dair bilgiler verir. Buna göre harflerin sıfatlarının da on yedi olduğunu söyler. Bu sıfatların zikrederken *Muĥaddime*'deki sırayı takip eder, ilave bilgi olarak ayrıca zıddı olan ve olmayan sıfatlar ile bunlara sahip olan harflere yer verir. “Beyân-ı Ĥurûf-ı Mechûr” başlığı altında cehr ve hems sıfatının özelliklerini, dikkat edilmesi gereken hususları detaylı bir şekilde açıklar. 164-199. beyitlerde önce cehrin tanımını yaparak bu sığata sahip harfleri nazmeder. Örnek olması bakımından burada yaptığı tanımlardan bir kaçını vermek yerinde olacaktır:⁵⁹

167. *İşbu on toĥuz ħurûfı ger telaffuz idesin*

Her birisi pek yapışur maĥrecine fil-edâ

168. *Yanî bunlar ile herĝiz cârî olmaz bil nefes*

Anuñ-içun pek çıkar şavot bunlar-ıla taşraya

169. *Maĥrecinden her birisi ĥuvvet-ile çıkmaĝın*

Kendülere itimâdı olduĝundandır dilâ

“Beyân-ı Ĥurûf-ı Mehmûsa” başlığı altında hems sıfatına sahip harfleri, “Beyân-ı Ĥurûf-ı Şedîde” başlığı altında şiddet harflerini, “Beyân-ı Ĥurûf-ı Riĥve” başlığı altında ise riĥvet harflerine yer verir. Daha önce özelliklerini açıkladığı bu sıfatın harflerini “Beyân-ı Ĥurûf-ı Müstefile” başlığı altında da toplu olarak zikreder. Her ne kadar bu harfleri ilmen bilmek gerektiğini söylese de bunları bir hocadan talim etmenin lüzumuna da şu beytiyle işaret eder:⁶⁰

196. *Bilmek istersen bu itbâkuñ sıfâtın pek çalış*

⁵⁹ Rodos Hafız Ahmed Aĝa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 9b.

⁶⁰ Rodos Hafız Ahmed Aĝa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 11a.

İlm-ile olmaz âlim ehlerinden öğren kıl edâ

Amâsî, *Dürr-i Meknûn*'da ifade ettiği tecvid kavramlarının hemen hemen tamamının sözlük ve ıstılahî anlamlarını da verir. Örnek olarak aşağıdaki beyti verebiliriz:⁶¹

197. *Muṭbakanuñ zıddı daḫi münfatihadur göziüm*

İftiraḳa dirler-imiş münfetiḫa fi'l-luḡā

Amâsî, kaidelerin ezberlenmesi için İbnü'l-Cezerî'nin oluşturduğu ifadeleri de manzum şekilde tercüme eder. Aşağıdaki beyit buna örnektir:⁶²

207. *Ferre min lübb ḫarfleri elfâzunuñ ma'nâları*

Ḳaçdı cāḫil ya'nî âkıldan dimekdür zāhirā

Müellifimiz harflerin sıfatlarına ait sesin mahiyetini talebeye kolayca belletmek maksadıyla bu sıfatlardaki sesi çıkararak hayvanları örnek gösterir. Meselâ 219-221. beyitler arasında "Teşbihât u Temşilât" başlığı altında safir harflerinin her birisini kaz, arı ve çekirgenin seslerine benzeterek açıklaması, bu seslerin akılda kalıcı olması bakımından güzel ve ilgi çekici bir teşbihtir.⁶³

219. *Burnun uzatup ḳāzuñ vıṣ-vıṣ dimek şıklık imiş*

Benzer-imiş bil şafirelik şıfatı şâdda añā

220. *Daḫi aru uḡsa vız-vız ötdügi şıklık imiş*

Benzer-imiş bil şafirelik şıfatı zâda añā

221. *Hem çekirge ötdügi vis-vis diyu şıklık imiş*

Pes şafirelik şıfatı benzermiş sînde añā

244-254. beyitler arasında "Tekmile" başlığı altında İbnü'l-Cezerî'nin on yedi olarak belirlediği sıfatları ve bu sıfatlara sahip olan harfleri lügat, ıstılah ve uygulanışına dair detaylı bilgi verdikten sonra meşhur olmayan sıfatların da bulunduğunu söyler. Örnek

⁶¹ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 11a.

⁶² Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 11b.

⁶³ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 12a.

olarak elif harfinin on beş sıfatı bulunduğunu belirterek konuyu Ca'berî'den nakillerle detaylandırır.⁶⁴

244. *Bu mahalle dek dilâ tercem olan meşhür şifât*

On yedidür bil Cezerî nazmu üzre kâriâ

245. *Meşhür olmayan şifatları hurûfuñ dağı çok*

Tafşıl üzre elif şifâtın diyeyin kaçdur saña

246. *Şeyh-i Ca'berî buyurur rahmetullâhi aleyh*

Elif için var-durur on beş şifât iy tâlîbâ

247. *Evveli mechüredür ikincisi riğve-durur*

Münfetiha şalışinci müstefile râbiâ

248. *Ĥâmisincidür hafıyye sâdisi memdüdedür*

Dâibetündür yedinci hem mümâle şâminâ

249. *Ŧokuzuncı hâvıyyetün hem alile onuncısı*

Dağı on birincisi de zâidetündür hüinâ

250. *On ikincisi müdebdeye-durur dağı anuñ*

On üçüncüsü de oldı bilgil anuñ muşmetâ

251. *Dağı on dördüncüsü hem mübdeletündür anuñ*

On beşincüsü dağı mahzûfetündür intihâ

252. *Yine bunlar da elifüñ meşhür şifatları-durur*

Ġayr-ı meşhüresin itmedüm beyân dir şeyhunâ

Burada tecvid ilminde Ca'berî ile İbnü'l-Cezerî'yi üstad kabul ettiğini de şöyle ifade eder:⁶⁵

253. *Ya 'ni bizüm şeyhimüz Ĥazret-i Şeyh-i Ca'berî*

Dağı İbni'l-Cezerî'dür rağiyallâhu 'anhümâ

⁶⁴ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 13b. bk. Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer el-Ca'berî, *Ukûdü'l-cümân fî tecvîdi'l-Kur'ân*, thk. Mektebü Kurtuba (y.y.: Müessesetü Kurtuba, 2005), 83-90.

⁶⁵ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 13b.

Müellif 255-262. beyitler arasında “Bâb-u Ma‘rifetü’t-Tecvid” başlığı altında tecvid tarihinin tabir yerinde ise kısa bir manzum özetini yapar. Kur’an’ın mahreç ve sıfatları ile birlikte levh-i mahfuzdan Cebrail tarafından tecvidli bir şekilde nazil olduğunu, Hz. Peygamber’in ashabına bu şekilde ta‘lim ettiğini, ashabından tabiîne, onlardan da aynı şekilde râvî şeyhler vasıtasıyla bize kadar ulaştığını söyler. 263-266. beyitlerde tecvid ilmini şeyhlerin ağzından öğrenip okumaya eda denildiğini ve bunun vucubiyet ifade ettiğini nazmeder.⁶⁶

Müellifimiz yine 309-317. beyitler arasında “Bâbu Beyânü Hükümü'l-Ḳalkaleti” başlığı altında, kalkale kaidesinin hükmünü ve nasıl yapıldığını her bir kalkale harfi için örnekler vermek suretiyle ayrıntılı bir şekilde açıklar. 328-334. beyitler arasında ise “Bâbu'r-Râ'ât” başlığı altında ra'nın ince ve kalın okunuşlarına dair *Muḳaddime'de* olmayan örnekler verir:⁶⁷

330. *İnce okınur mişâli mirye hem vaşbir gibi*

Kesr-i lâzım râ -ı sâkin oldu bunlar dâyimâ

331. *Oldı vestağfirhü ile hem vekebbirhü daḫi*

Hem fe enzirle fetahhir hoş mişâl oldu saña

335-360. beyitler arasında “Ḳavâ'id u Fevâ'id” başlığı altında “ra” harfinin kesreli hangi durumlarda ince veya istisnai okuyuşlarının neler olduğuna dair Kur’an’dan örnekler verir ve bunların nasıl okunacağını açıklar. Onun, açıklamalarında Arapça sarf bilgisi içinde yer alan i‘lal kaidelerine yer vermiş olması da dikkat çekicidir. Burada müellif, ra'nın okuyuşu ile ilgili ilave kaidelerin açıklanmasına yönelik olarak 361-366. beyitlerde “Tekmile” başlığı altında ötreli ve esreli okuyuşlarının nasıl olması gerektiğine dair kaideleri açıklar.⁶⁸

380. beyitten itibaren “Bâbu't-Taḫzîrât” başlığı altında tecvid kaideleri ile ilgili uyarılarda bulunan Amâsî, 418. beyitten itibaren

⁶⁶ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 14a-14b.

⁶⁷ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 16b.

⁶⁸ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 17b-19a.

idgam bahsini anlatır.⁶⁹ 435. beyit ile birlikte idgam-ı sağır ve idğâm-ı kebirin tanımını yaptıktan sonra konuyu örnekler üzerinden detaylandırır:⁷⁰

436. *Budur idğâm-ı sağır kim anda mişleyn cem ola*

Evveli sâkin olup şâninci harketliü ola

437. *İşte bunda bir amel var kâri e ancak hemân*

Lâmü lām içinde idğâm eylemekdür bil ayân

438. *Biri kul-lâ es elüküm biri bellâ mişlidür*

Sâ ir emşâl-i mümâşil cümle bunlar mişlidür

“Bâbu’z-Zâ`ât” başlığı altında 445 ile 500 arasındaki beyitlerde müellif “za” harfinin hangi sürelerde ve kaç defa geçtiğine dair detaylı bilgi verir ve bu harfin “zel” harfi ile karıştırıldığında mananın yanlış olacağı hususunda uyarıda bulunur. Burada o, “zâ” harfinin hangi surede ve hangi kelimelerde bulunduğunu da gösterir:⁷¹

447. *Bir dağı zıl kılması yigirmi iki yirde cā*

Fi l-Bakara bil vezalelnā aleyküm ibtidā

448. *Okuma dād ile zāl lafzını ol zıldan-durur*

Gölge ma nāsına didi zulle i bil fazılā

449. *İki yirde vâkı oldu zulletün A`râfda bir*

Dağı ikincisi yevmi z-zulledür fi ş-Şu`arā

Benzer şekilde 506-516. beyitlerde *Muqaddime* metninde zikredilen harflerin Kur’an’da hangi kelimelerde bulunduğu ve bu kelimelerin sayısına dair malumat verir.⁷² 835-837. beyitlerde “Vuḳūfūs-Secāvendi Alā Ḥams Merātib” başlığı altında vakıf

⁶⁹ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 19b-21b.

⁷⁰ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 22a.

⁷¹ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 22b-25a.

⁷² Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 25a-25b.

işaretleri ile ilgili bilgiler vererek İbnü'l-Cezerî'nin vakfa dair kısaca temas ettiği hususları detaylandırır:⁷³

835. *Bir vakıfda kim secāvendi işāreti ola*

Lāzım olur anda tırmaḳ kārî e şubḩ u mesā

836. *Mübtediler her ne yirde sürḩ-ile görse tıra*

Lāzıma mīm muṭlakā tā cāyize cīm zāhirā

837. *Şād muraḩḩaşa işāret zā dahı mücevoze*

Ḳıl yā kāf olsa _işāret tırmamağa ḩarf-i lā

Netice olarak Hüseyin b. Ali Amâsî'nin *Dürr-i Meknûn* adlı manzum eseri, tecvid ilmi açısından çok zengin bilgiler içermekte, İbnü'l-Cezerî'nin kısaca yer verdiği konuları ilave bilgiler ile detaylı bir şekilde ele almaktadır. Eserde açıklamaların manzum olarak yapılması, okuyucuya edebî bir zevk verirken aynı zamanda konunun akılda kalmasına katkıda bulunmaktadır.

Sonuç:

Bu araştırmada İbnü'l-Cezerî'nin *Muḳaddimetü'l-Cezerî* adlı eserinin manzum tercüme ve şerhi olan Hüseyin b. Ali Amâsî'ye ait *Dürr-i Meknûn* adlı eser incelenmiştir. Hâkânî ile başlayıp İbnü'l-Cezerî'ye kadar sürmüş olan manzum tecvid yazma geleneği, bugün de aynı canlılıkta devam etmektedir. İbnü'l-Cezerî'nin yazdığı *Muḳaddime* ise bu alanda günümüze kadar okunan, ezberlenen ve şerh edilen bir eser niteliği kazanmıştır. Bu açıdan *Muḳaddime* tecvid ilmi literatünde önemli bir yere sahiptir. Eser üzerine anlaşılması ve tecvid ilminin daha kolay öğretilmesi bağlamında pek çok şerh yazılmıştır. İbnü'l-Cezerî'den yaklaşık iki asır sonra yaşamış olan Hüseyin b. Ali Amâsî, mushaf imlasına yönelik eseri, âyet sayıları ile ilgili manzum tercümesi ve *Dürr-i Meknûn*'u ile mushaf ve tecvid literatürüne katkıda bulunmuş biridir. Onun şerhini *Muḳaddime* şerhleri içinde ayrıcalıklı kılan husus manzum olarak yazılması noktasında ortaya çıkmaktadır. Müellif şairlik yönünü bu eserinde ustalıkla kullanmış, yaptığı açıklamalar ile tecvid ilmine olan vukufiyetini göstermiştir. Eserde nasihat içeren bölümlerin

⁷³ Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, nr. 865, vr. 40a.

mevcudiyeti, işlenen konuların akabinde örneklerin veya kaidelerin müstakil başlıklarla verilmesi, medler bahsinde hemze çeşitlerinin nispeten detaylı ele alınması, kimi zaman *Muqaddime*'nin sınırlarını aşacak şekilde kıraat farklılıklarına temas edilmesi eserin öne çıkan özellikleridir. Aynı şekilde Secâvendî'nin vakf alametlerinin, hâ-i sektin ve elif-i maksûranın geçtiği yerlerin beyan edilmesi, şerh içerisinde işlenen mahreç yerlerine, maktu-mevsûl kelimelere, kapalı veya açık olarak yazılan "tâ" harflerine yönelik açıklamaların yapılması eserin şerh özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında metindeki tecvid kavramlarının sözlük ve ıstılahî anlamlarına değinilmesi, konuyu tamamlayıcı ilave bilgilere yer verilmesi ile *Muqaddime*'nin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunulmuştur. Bu açıdan *Dürr-i Mekkûn* sadece *Muqaddimetü'l-Cezerî* üzerine yazılmış manzum bir tercüme ve şerh değildir. Giriş kısmında dua, niyaz ve eserin telifine dair bilgiler ile Hz. Osman ve İbnü'l-Cezerî'ye yönelik medih bölümlerine yer verilmesi, okuyuculara nasihatlerde bulunulması eseri, manzum bir tercüme-şerh olmanın ötesinde müstakil telif eser konumuna çıkarmaktadır. Bu eseri ile müellif, didaktik tecvid eserleri içinde en güzel örneklerden birini vermiştir. Sonuç olarak Hüseyin b. Ali Amâsî, *Muqaddime* üzerine yaptığı *Dürr-i Mekkûn* adlı manzum tercüme ve şerh ile tecvid ilmini teorik, pratik ve edebî boyutu ile ortaya koymuş, Osmanlı ilim geleneği içinde tecvid külliyyatına önemli bir katkıda bulunmuştur.

Kaynakça

- Akaslan, Yaşar. *Kırâat İlminde Didaktik Şiirler*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019.
- Akaslan, Yaşar. "Didaktik Manzûmeler Vasıtasıyla Tecvîd Öğretimi". *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 34 (2020), 260.
- Aktaş, Emine Özbek. *Hüseyin Amâsî Hayatı ve Dürr-i Mecnûn İsimli Manzûm Tecvidi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kurrâları*. İstanbul: Rabbanî Yayınevi, 2021.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. "Sehâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/311-313. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Amâsî, Hüseyin b. Ali. *Dürr-i Mecnûn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, 865.
- Amâsî, Hüseyin b. Ali. *Risâletü Resm-i Osmânî*. Afyon: Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 18099/3. 228a-230b.
- Arslan, Durmuş. "Ebû Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hakânî ve Kasîdetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri". *Turkish Studies (Elektronik)* 13/25 (2018), 19-40. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.14614>
- Bostan, Osman. "Mukaddimetü'l-Cezerî'nin Muhtevası ve Metodu" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54. 185-212. (Haziran 2023). <https://doi.org/10.17120/omuifd.1274261>
- el-Ca'berî, Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer. *Ukûdü'l-cümân fî tecvîdi'l-Kur'ân*. thk. Mektebü Kurtuba. y.y.: Müessesetü Kurtuba, 2005.
- Çelebî, Kâtip. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf – Ekmeleddin İhsanoğlu. 10 Cild. London: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsî'l-İslâmiyyi, 2021.
- Çetin, Abdurrahman. "Hâkânî, Mûsâ b. Ubeydullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/165-166. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Çetin, Abdurrahman. "Tecvid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/253-254. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Çiftçi, Ali. "Tehzîbü'l Ebû Amr ed-Dânî'nin et-Tahtîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvid'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi". *Marife* 17/2 (2017), 287-317.
- ed-Dânî, Ebû Amr. *et-Tahtîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Ammân: Dâru 'Ammâr, 2000.
- Döner, Naim. "Ali b. Hüseyin el-Amâsî'nin Mecm'u'l-havâşî ve'l-etraf Adlı Hâşiyesinde Tahlilî Tefsir Metodu", *Ekev Akademi Dergisi* 407-432. 23/78 (2019).
- Erdoğan, Makbule. *Dürr-i Mekkûn (Çeviri Yazılı Metin-İmla Özellikleri-Dizin-Ekler Dizini)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Gür, Süleyman. "Hüseyin b. Ali el-Amâsî'nin "Resm-i Hatt-i Osmanî'ye Dair Risalesi", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu*. 1/267-269. Amasya: 2017.
- Halil b. Ahmed. *Kitabü'l-'Ayn*. thk. Mehdi Mahzumi - İbrâhim Samerrai. 8 Cild. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1988.
- el-Hamed, Gânim Kaddûrî. *ed-Dirâsâtü's-savtiyye 'inde 'ulemâi't-tecvîd*. Amman: Dâru 'Ammâr, 2007.
- el-Hamed, Gânim Kaddûrî. *Şerhu'l-Mukadimetü'l-Cezerî*. Cidde: Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Mu'allimâti'l-Kur'âniyye, 2008.
- el-Hemedânî, Ebu'l-Alâ. *et-Temhîd fî ma'rifeti't-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Ammân: Dâru 'Ammâr, 2000.
- İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, thk. Remzî Münîr Ba'lebekî. 3 Cild. Beyrut: Dâru'l-İlmi Li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr. *Kitâbü's-Seb'a fi'l- kırâ'ât*. thk. Şevkî Dayf. Kahire: Dâru'l-Ma'arif, 1972.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Muhammed. *Ġâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*. nşr. G. Bergstraesser. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1402/1982.

- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed. *en-Neşr fî'l-kırâati'l-'aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye. ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed. *Müncidü'l-mukri'in ve mürişidü't-tâlibîn*. thk. Nâsır Muhammedî Muhammed Câd. Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-'Arabiyye, 2010.
- İpekten, Haluk. *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008.
- Kılıç, Mustafa. *Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2022.
- Koyuncu, Recep. "Kırâat İlminde Manzûm Şerh Geleneği: Şâtıbiyye Şerhlerinden Şerhu Şu'le Örneği". *İslâm İlim ve Düşünce Tarihinde Şerh Geleneği*. ed. Mesut Kaya-Sezai Engin. 485-540. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020.
- Mekkî b. Ebû Tâlib. *er-Ri'âye li-tecvidi'l-kırâ'e ve tahkiki lafzi-t-tilâve*. thk. Ahmed Hasan Ferhat. Ammân: Dâru 'Ammâr, 1996.
- Müberred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd. *el-Müktedab*. thk. Abdülhalık el-Udayme. 4 Cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 2010.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. "Sîbeveyhi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009. 37/130-134.
- Pilgir, Eren. *Kıraat Edebiyatında ve Tedrisatında Manzum Eser Geleneği: Hırzu'l-Emânî Örneği*. Ankara: Fecr Yayınları, 2024.
- es-Sehâvî, Alemüddin. *Cemâlü'l-kurrâ' ve kemâlü'l-ikrâ'*. thk. Mervân el-Atiyye - Muhsin Ferâbe. Dimeşk: Dâru'l-me'mûn li't-Turâs, 1997.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Osman b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselam Hârûn. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988.
- Tetik, İbrahim. *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Tuncel, Emrullah. "İlk Dönem Tecvid Eserlerinin Teşekkülünde Lahn Olgusunun Etkisi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59 (Aralık 2020), 105-129. <https://doi.org/10.15370/maruifd.846120>.

- Topuzoğlu, Tefvik Rüştü. "Remel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/553-554. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yıldız, Süleyman. "Dilbilimsel Kaynaklarda Sahih Kıraatlere Yönelik Eleştirel Yaklaşımlar". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (Haziran 2023), 134-164. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1258595>
- Yurtseven, Muhammet. "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/1 (Haziran 2020), 351-381.
- Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.